

TELAFER AĞZI*

Bilgehan A. GÖKDAĞ**

ÖZET

50 sene önce Sadettin Buluç'un makalesi hariç üzerinde hiçbir çalışma yapılmayan Telafer ağzı, Irak Türkmençesi içinde kendine has özellikleri bakımından dikkati çeken bir değişkendir. Eski Türkçe ve Doğu Türkçesine ait bazı ses ve biçimbirimlerin (ağrığ < agrıg "ağrı", "hastalık" teki < teg, teği "gibi", "kadar") korunduğu Telafer ağzı; yer yer Urfa, Gaziantep ağzına (siye < sana) yaklaşmaktadır. Büyük ünlü uyumunun sağlam olduğu Telafer ağzının en önemli özelliği "η" sesinin "y"ye (birtükiη > verduğuy, "verdiğin"; köñül > göyül "gönül", sonra > soyra "sonra") dönüşmesidir. Ünlü düşmesi, ünlü değişimi, ünsüz değişimleri, ünsüz ikizleşmeleri, ünsüz benzeşmeleri, bile kelimesinin kişi ve dönüşlülük zamiri olarak kullanımı, isim ve fiil çekimlerinde kullanılan farklı biçimbirimler makalede değerlendirilecektir. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve göç gibi sebeplerle Telafer Türkçesini kullananların Türkiye Türkçesinden yaptıkları bazı kopyalamalara da temas edilecektir. Makalede yer alan dil malzemesi Ankara'da yaşayan Telafer Türkmenlerinden derlenmiştir. Ayrıca Rıza Çolakoğlu'nun Telafer Folkloru ve Ahmet T. Tiryaki ve Füsün Menşure tarafından hazırlanan Muhaceretteki Telaferli Türkmen Şairler Antolojisi adlı eserlerde yer alan metinlerden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Oğuzca, Irak Türkmen Ağzıları, Telafer.

THE TALAFAR DIALECT

ABSTRACT

The Talafar Turkmen dialect, upon which no known research exists beyond one fifty-year old paper by Sadettin Buluç, is unique among other Iraqi Turkmen dialects. It has preserved features both from Old Turkic and from Southeastern Turkic languages (e.g. ağrığ < agrıg "ache, pain, illness"; teki < teg, teği "like, to, till"), as well as because it at times resembles Gaziantep dialect (e.g. siye < sana "to you, at you"). Perhaps the most important feature of this dialect however, with its sound exhibition of palatal harmony, is the /η/ to /y/ phonemic shift (e.g. birtükiη > verduğuy, "what you gave", köñül > göyül "heart, soul", sonra > soyra "later, after"). This paper will examine haplology, vowel mutation, consonant change(s), germination, consonant assimilation, the use of the word "bile" as a personal and reflexive pronoun, and different morphological variants within noun and verb inflection. This paper will also take a look at how Anatolian Turkish is re-shaping the Talafar Turkmen dialect because of reasons such as increased contact between the two languages and migration. Interviews conducted with Iraqi Turkmens living in Ankara comprise of the primary linguistic resource for this study. Two additional resources, including Rıza Çolakoğlu's Telafer Folkloru (Talafar Folklor), as well as Ahmet T. Tiryaki and Füsün Menşure's Muhaceretteki Telaferli Türkmen Şairler Antolojisi (The Anthology of Displaced Talafar Turkmen Poets) have also been drawn from.

Keywords: Oghuz, Iraqi Turkmen Dialects, Talafar.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 03.02.2019; Yayıma Kabul Tarihi: 01.03.2019

* Makale, 25-28 Eylül 2018 tarihleri arasında Polonya'da yapılan 13. Büyük Türk Dili Kurultayı'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimidir.

** Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, KIRIKKALE, ORCID: 0000-0002-7223-2878; E-posta: batsiz@yahoo.com

Giriş

Oğuz Türkçesinin Irak'taki kolları Türkmen şehri Telafer'den Bağdat'ın güneydoğusunda Bedre bölgesinde uzanan bir şerit içinde, başta Kerkük olmak üzere ülkenin kuzeydoğusunda ve merkez bölgelerinde dağınık olarak konuşulur. Bu şeridin kuzeyinde Türkiye, batısında Dicle nehri, doğusunda İran sınırı yer alır. Doğudan kuzeybatıya doğru Kerkük, Musul, Telafer hattı Türkiye'nin güneydoğusunda bir Irak Türkmen kuşağı oluşturur. Bu kuşak, Bayır-Bucak Türkmenleri aracılığıyla Türkiye'de Çukurova'ya; Suriye'de Azez ve Afrin'e kadar uzanır. Bu şeridin kuzeyinde Türkiye, batısında Dicle nehri, doğusunda İran sınırı yer alır. Doğudan kuzeybatıya doğru Kerkük, Musul, Telafer hattı Türkiye'nin güneydoğusunda bir Irak Türkmen kuşağı oluşturur. Bu kuşak, Bayır-Bucak Türkmenleri aracılığıyla kesintili olsa da Türkiye'nin en batısına doğru uzanır (Eker 2008:94-95).

Azerbaycan Türkçesi ağızları içinde değerlendirebileceğimiz Irak Türkmen ağızları, yaklaşık 2,5 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. İran'ın Güney Azerbaycan, Tahran, Save bölgesi ağızları ve Türkiye'nin Urfa, Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep ağızlarıyla büyük benzerlikler gösteren Irak Türkmen ağızları "ng" sesinin "-v-"ye ve "-y-"ye dönüşmesi bakımından başlıca iki gruba ayrılmaktadır. Kerkük, Erbil, Dakuk, Mendeli, Hanekin, Kazaniye ağzı "-v-" grubunu (gêldüv < geldin, êlûv < elin); Telafer, Altun Köprü, Duz-Hurmatu, Teze-Hurmatu, Kifri, Beşir, Emirli ağızları ise "-y-" grubunu (eliy, geldiy) oluşturmaktadır (Buluç 2007:282). v ağızları Tebriz'le, Afganistan Avşar ağızlarıyla; y ağızları Urfa'yla birlik gösterir. Anadolu doğu kümesi ağızlarının da Azerbaycan Türkçesinin batı ve güney ağız kümelerinin birer uzantısı oldukları görülebilir. Güneydoğuda Urfa ağzı, Anadolu doğu kümesi ağız bölgesini Telafer, Altunköprü, Tazehurmatu, Tuzhurmatu, Kifri, Beşir, Emirli, Karatepe ile Kerkük, Erbil, Dakuk, Mendeli, Hanekin gibi dil adacıklarıyla yaşamakta olan Irak Türkmenleri ağızlarına bağlar (Jorma 1999:99).

Van Gölü'nün güneyinden geçen bir hat, Orta ve Güney bölgelerdeki konuşma biçimlerini birbirinden ayırır. Bu iki bölgeyi ayıran başlıca fonetik ölçü, kelime başındaki *k-g* farklılığıdır. Bilhassa Kars ve Erzurum'un dahil olduğu orta grupta kelime başındaki *k*'lar *g* olur: *galmah, goyun, gadın*. Güneyde kalan, Diyarbakır, Urfa, Mardin ve Hakkâri'de kelime başındaki *k*'lar gırtlığa kaymış olarak korunmaktadır, işte bu illerimizle Irak Türkleri ağzı ve güney Azerbaycan'daki bazı ağızlar, bir bütün teşkil etmektedir (Ercilasun 1992:117).

1400 yıldır Irak'ta yaşayan Türkmenler, üçüncü büyük etnik grubu oluştursa da dilleri resmî dil olarak kabul edilmemiş, bölgesel dil sayılmıştır. Irak Türkleri eskiden beri kendi kendilerine yerli ağzıyla "Türkman" adı vermekte, konuştukları lehçeye de "Türkmanca" demektedirler (Paşayev 1998:16-17). Irak'taki Türkmenler 1990'lara kadar kendi dillerinde eğitim almamalarına rağmen dillerini korumuşlardır. Saddam sonrası Irak'ta Türkçe eğitim verilen 428 anaokulu, ilkokul, ortaokul ve lise bulunmaktadır. 199 okul ile Kerkük ve 119 okul ile Telafer bu sayıda başı çekmektedir.

Irak Türkleri 1970'li yıllardan bu yana, Balkanlarda olduğu gibi, yazı dili/edebî dil olarak Türkiye Türkçesini benimsemişlerdir. Halk edebiyatı ürünlerinde daha çok Kerkük ve Tuz Hurmatu ağzı esas alınır. Örneğin, edebî dilde mastar eki *-mAk*, Kerkük-Tuz lehçesinde ise *-mag* ile gösterilir. Irak Türkçesi bölgelere, şehirlere hatta aynı şehir içinde mahallelere göre farklılıklar gösterebilir. Doğal olarak bir sözcüğün farklı biçimlerini bir arada görmek mümkündür. Örneğin *ekiz*'in yanı sıra *ikki* hatta *ki* biçimleri bir arada görülebilir.

Kerkük ağız ve diğer ağızlar günlük dilde; edebiyat ürünlerinde, özellikle hoyrat ve maniler ile diğer sözlü edebiyat ürünlerinde kullanılmaktadır. Resmî kaynaklarca kullanılan Türkmen (Türkman) ve Türkmençe terimlerine rağmen, Irak ağızları Azeri Türkçesinin doğal bir uzantısı olarak kabul edilir. Bölgede konuşulan varyantlar için genel olarak *Irak Türkçesi*, *Irak Türkmen Türkçesi*, *Irak Azericesi*, Türk nüfusun bu şehirde yoğunlaşması sebebiyle *Kerkük Türkçesi* vb. terimler kullanılmaktadır. Bunlardan *Türkmençe* terimi dilbilimsel olarak bölgenin Azerbaycan Türkçesi sahasında oluşu gerçeğiyle çelişir (Demir 2002:53). Oğuz grubunun güney kanadında yer alan Irak Türkmen Türkçesi, kendine has ses ve şekil özellikleri ile eski Türkçe birçok unsuru yaşatması bakımından dikkati çeker. Eski Türkçede görülen “burun” *Munna altmış il burun* “Bundan altmış yıl önce” (Nuri: 1987:24); *tek, teki* “gibi, kadar”: *Sebbehe teki kefi etti* “Sabaha kadar eğlendi” (Haydar 1979: 7); *birle: Gēlin yēve girdiği birle damnan şeker sepelle* “Gelinin eve girmesiyle damdan şeker dökerler” (Nuri 1987:54) edatlarının varlığı; söz başı -k- ve -t- ünsüzlerinin kimi kelimelerin başında korunması *köbek, köç, köçmeğ, kölge, kösk* “göğüs”, *köynek, tikiş, tik-, tök, tohın-* (Hürmüzlü 2003); *öng* “ön”: *Dereden çihit oğlanların öngün aldı* “Dereden çıkıp oğlanların önünü kesti” (Nuri 1987:52); *yengice* “yenice”: *Yengice köyü kimin yere* (Haydar 1979:30); *donguz /dongız* “domuz”; *eng* “ön” (Hürmüzlü 2003) gibi kelimelerde Eski Türkçedeki “ng” sesinin varlığı, *su* kelimesinin Eski Uygur Türkçesinde olduğu gibi yer yer *suv* şeklinde kullanılması: *Tez ēnsin az suv aparsın* “Çabuk gelsin az su götürsün” (Nuri 1987:26); Eski Türkçe fiilden isim yapan -g- ekinin varlığı: *acıg* “öfke, inat”, *ulug* “ulu”, *agrıg* “ağrı, acı”, *başarığçı* “başaran”, *bilikli* “bilgili”, *sıvağ* “sıva”, *boyağ* “boya” gibi (Hürmüzlü 2003).

Irak’ın ABD tarafından işgali sonrası Irak’ta yaşayan Türkmen Türkleri sıkıntılı döneme girmişlerdir. Kürtlerin asırlardır Türklerin yaşadığı topraklara göz dikmesi sonucu başlattıkları bölgeyi Türklerden arındırma girişimlerine daha sonra eklenen IŞİD zulmü milyonlarca soydaşımızın yerlerinden yurtlarından olmasına yol açmıştır. Miladi 674 yılında Irak’a gelip yerleşerek bölgenin en eski sakinlerinden olan Türkmenlere Osmanlı Devleti’nin yıkılışının ardından katliamlara kadar uzanan zulümler yapılmıştır. Peşmerge ve IŞİD’in son dönemde gerçekleştirdikleri zulüm karşısında Türkiye Cumhuriyeti’ne sığınan soydaşlarımız zorluklar içinde başta Ankara ve İstanbul olmak üzere çeşitli illerimizde yaşamakta olup doğma yurtlarına huzur ve rahatlığın gelmesiyle dönüş ümitlerini canlı tutmaktadırlar. Irak’ı işgal ettiği yıllarda, özellikle 2004-2008 yılları arasında yoğun çatışma dönemi geçiren Telafer, en son IŞİD’in Irak’ta alan hâkimiyeti kurmaya başlaması ile bir felakete sürüklenmiştir. Haziran 2014’te teröristlerin Musul’u ele geçirmesinin ardından 2017’de biten işgal süresince Telafer halkının neredeyse % 90’ından fazlası şehirden göç etmek zorunda kalmıştır. IŞİD işgali öncesinde Telafer’in merkez nüfusu yaklaşık olarak 350.000 kişidir. Nahiye ve köylerle birlikte 700.000 kişiden fazla insanın yaşadığı kentin merkez nüfusu tamamen Türkmen, nahiye ve köyler de hesaba katılırsa % 80’e yakını Türkmen’dir. Bu yönüyle dünyanın nüfusça en kalabalık ilçesidir. Telaferli Türkmenlerin büyük çoğunluğu Irak içerisinde göç etmiştir. Irak’ın içerisinde göç eden nüfustan sonra Telaferli Türkmenlerin en yoğun olarak göç ettiği bölge Türkiye’dir. Türkiye Telafer’den yaklaşık 80.000 kişilik bir göç almıştır. Türkiye’ye göç eden Telaferlilerin % 80’ine yakını başkent Ankara’ya yerleşmiştir. Ankara ile birlikte Adana, Şanlıurfa ve Gaziantep yoğun göç alan öteki illerdir.

Telafer adının Aramice *tel* “tepe” ve *ağbar* toprak” sözünün birleşmesinden oluştuğu ve zamanla Tell-Afar ve Telafer’e dönüştüğü sanılmaktadır. Yöre halkının dilinde *Tılafar* söyleyişi hakimdir (Saatçi 2015:108). 50 sene önce Sadettin Buluç’un makalesi hariç üzerinde hiçbir çalışma yapılmayan Telafer ağız, Irak Türkmençesi içinde kendine has özellikleri bakımından dikkati çeken bir değişkendir. Eski Türkçe ve Doğu Türkçesine ait

bazı ses ve biçimbirimlerin (*ağrıç* < *agrıç* “ağrı”, “hastalık” *teki* < *teg*, *tegi* “gibi”, “kadar”) korunduğu Telafer ağzı; yer yer Urfa, Gaziantep ağzına (*siye* < *sana*) yaklaşmaktadır. Büyük ünlü uyumunun sağlam olduğu Telafer ağzının en önemli özelliği “ı” sesinin “y”ye (*birtükiş* > *verduşuy*, “verdiğin” *köşül* > *göşül* “gönül”, *soşra* > *soyra* “sonra”) dönüşmesidir. Ünlü düşmesi, ünlü değişimi, ünsüz değişimleri, ünsüz ikizleşmeleri, ünsüz benzeşmeleri, *bile* kelimesinin kişi ve dönüşlülük zamiri olarak kullanımının yanı sıra isim ve fiil çekimlerinde kullanılan farklı biçimbirimler bulunmaktadır. Salnâmelerde bile Çağatay Türkçesine yakın bir dille konuşulduğu aktarılan Telafer Türkçesinde diğer Irak Türkmenlerinde olduğu gibi 12 ünlü vardır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak kapalı é, bulanık æ (a ile e arası), kısa í (ı ile i arası) gibi ünlüler ile *ā* ve *ē* gibi uzun ünlüler de bulunur. b > m, v > ğ, ç > ş, ş > ç, y > b, n > l, n > v, n > y değişimleri dikkati çeker. Kelime sonunda dar ünlülerin bulunması halinde baş taraftaki geniş ünlülerin uzun olması, dar ünlülerin de kısalması Irak Türkçesinde yaygındır ve Telafer ağzında da vardır (Buluç 1974:51.) Telafer’de 18-20 yaş üzerindeki insanların İstanbul Türkçesini konuşmakta zorlandıkları görülse de çocuk ve gençlerin büyük kısmı rahatlıkla konuşabilmektedir. Bu durum, Türk televizyon kanallarının yörede yoğun izlenmesinin ve Telafer’deki okullarda verilen Türkçe derslerinin etkisiyle açıklanmaktadır (Bakır-Pekin 2018:106).

Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve göç gibi sebeplerle Telafer Türkçesini kullananların Türkiye Türkçesinden yaptıkları bazı kopyalamalar da dikkati çekmektedir. Makalede yer alan dil malzemesi Ankara’da yaşayan Telafer Türkmenlerinden Mutasım Efendi’den derlenmiştir. Ayrıca Rıza Çolakoğlu’nun *Telafer Folkloru* (İstanbul 2017) ve Ahmet T. Tiryaki ve Füsün Menşure tarafından hazırlanan *Muhaceretteki Telaferli Türkmen Şairler Antolojisi* (İstanbul 2018) adlı eserlerde yer alan metinlerden de yararlanılmıştır.

Irak’ın Telafer bölgesinde konuşulan Türkmençe diğer ağızlardan daha çok fonolojik olarak ayrılmaktadır. Bazı kelimelerin sadece Telafer ağzında kullanımı da ayrı bir özellik olarak dikkati çekmektedir. Irak Türkmen ağızlarının Türkiye’de ilk araştırmacılarından olan Prof. Dr. Sadettin Buluç’un “Tellâfer Türkçesi Üzerine, (TDAY-Belleten 1973-1974, Ankara 1974. s. 49-57) adlı makalesinin dışında Telafer ağzı üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. 2017 yılında Noor Ibrahim Ahmed Bayati tarafından hazırlanan *Telâfer Türkmen Ağzı (İnceleme-Metin-Sözlük)* adlı yüksek lisans tezine hazırlayan tarafından erişim izni kısıtlaması getirildiği için ulaşılamamıştır. Irak Türkmen ağızları üzerine 2014 yılına kadar yapılan çalışmalar Önder Saatçi tarafından “Irak Türkleri Dil Çalışmaları Bibliyografyası” (Diyalektolog, Sayı 8, Yaz 2014, s. 21-47) adlı makalede sıralanmıştır.

Yörenin folkloruyla ilgili çalışmaları bulunan Şair Rıza Çolakoğlu Telafer ağızlarının telaffuz farklılıkları ve kelime tercihi bakımından diğer Irak Türkmen ağızlarından ayrıldığını örneklerle açıklar. Çolakoğlu’na göre ñ, n > y değişiminden hareketle bazı Irak Türkmen ağızlarıyla benzeşen Telafer ağzını bu grupların içinde göstermek doğru değildir. Irak Türkmen ağızlarının hiçbirine benzemeyen Telafer ağzı Azerbaycan lehçesi ve Urfa ağzına daha yakındır. Kalın seslileriyle tanınan Telafer ağzının Irak Türkmen ağızları içinde özel bir yeri vardır (Çolakoğlu 2017:12). Kalın ünlülerin hakim olduğu ağzı *erkekler ağzı* veya *dili* olarak nitelendiren Çolakoğlu’na göre “Telafer köylüsü kabaca konuşurken eski Türk efsaneleri kahramanları anımsanır. Tren istasyonunda veya havaalanında rastladığım birisi sana *haralısay?* yani ‘nerelisiniz’ der demez hemen bir Telaferli olduğunu bileceksin”. Kerkük ağzında *gere* “siyah, kara” kelimesi Telafer ağzında *gara* şeklinde söylenir. Yine *değirmen* kelimesi de *dagırman* şekliyle kalın ünlülüdür. Bazı kelimeler farklı anlamlarıyla Telafer ağzında karşımıza çıkar: *umağ* “ümit”, *tüley* “şans, fırsat”, *tense-* “önemsemek, umursa-”, *eşek cenneti* “derin uyku”, *serçek* “hikaye, masal”, *koray* “perde, örtü”, *tık naz* yerine kullanılır. *Tapxur* “defa, kere”, *mıklacı* “yol kesen”, *berşevik* “haydut”,

çuğulla- “ihbar etmek, beze sarmak” *çuğullanmış* “gebermiş”, *bugazlamak* “hayvanı kesmek”, *ğaritmış, kopmağ, lakımalamağ* fiileri “hızlı koşmak”; *tomtat, tükme, dolu, kalın, pıfını* “tıknaz” anlamındadır.

Telafer’de gizli bir dil kullanıldığını Rıza Çolakoğlu’nun şu cümlesinden anlıyoruz. “Bir grup Telaferli aralarında muammalı bir şekilde konuşurlarken onlarla birlikte olan diğer Türkmenler hiçbir şey anlamazlar” (Çolakoğlu 2017:12-13). Telafer ağız içinde iki ayrı ağız bölgesi olarak Aşağı ve Yukarı Kale arasında sözcük kullanımlarındaki farklılıklara dikkat çeken Çolakoğlu “Biz Aşağı Kaleliler eyere *balan* derken Yukarı Kaleliler *kevend* derler. Biz *çuvaldız* deriz onlar *febene* derler (Çolakoğlu 2017:14) cümleleriyle oldukça kıymetli bilgiler sunmaktadır.

Telafer Ağzında İki Lehçelilik

Bir dil kullanıcısının ana dilinin yanı sıra, aynı dilin bir başka lehçesini ya da ağzını, ses ve biçim bilgisi düzlemlerinde iki değişik düzgüleme yoluyla kullanabilmesi ve sosyal ilişkilerini her iki lehçede de yürütebilmesi durumu, dil biliminde iki lehçelilik (bidialecticism) olarak adlandırılmaktadır. 13. yüzyıldan itibaren Türkçede gördüğümüz ve karışık dillilik olarak da adlandırılan iki lehçelilikten kaynaklı dil kullanımlarına günümüzde de rastlanmaktadır (Karaağaç 2013:484-485). Türkiye Türkçesi bazen ülke sınırları dışında yaşayan ve yerel bir varyantı konuşan kişi ve toplulukların kullandığı bir üst dil durumundadır. Balkanlarda olduğu gibi Kuzey Kıbrıs, Irak ve Suriye’de yaşayan Türkler de standart bir varyanta dayanan Türkiye Türkçesi yazı dilini edebî eserlerinde kullanırlar. Türkiye Türkçesinin bu bölgelerde yaşayan Türkler tarafından tercih edilmesinin temelinde statüsü yüksek, prestijli bir dil olarak kabul edilme fikri yatmaktadır. Ölçünleştirilmiş bir yazılı üst dil olarak kullanılan Türkiye Türkçesi ile yerel varyantlar arasında önemli farklılıklar göze çarpmakta olup karşılıklı etkileşimler de mevcuttur. Ağız özellikleri farkında olmadan kullanılan yazı dili olan Türkiye Türkçesine taşınır. Irak Türkmen edebiyatında halk şiiri hariç Türkiye Türkçesi kullanılmış olsa da konuşma diline ait birçok unsur eserlerin içine dahil edilmiştir. Telafer ağzına ait özellikler 2014 yılından beri Türkiye’de göçmen olarak yaşayan şairlerin şiirinde görülmektedir. Bu şairler şiirlerini Türkiye Türkçesinde yazarken kendi yöresel konuşma biçimlerine de yer verirler. Aşağıdaki şiirlerde Telafer ağzının bazı özellikleri -Xp öğrenilen geçmiş zaman eki, -yX şimdiki zaman eki, *teki* “gibi” edatı, *de-* fiili yerine *diy-* biçiminin kullanımı, şimdiki zaman çokluk 3. şahıs çekiminde ünsüz ikizleşmesi (*oturullar*), bildirme teklik 1. şahıs çekim eki olarak Telafer ağzında -Am biçimi kullanılırken şair bunu *Türkmenem* örneğinde tercih etmiş, öncesi ve sonrasında Türkiye Türkçesi yazı dilindeki -Xm eki benimsenmiştir. (*Uygurum, Türkmenem, Müslümanım, Yomutum//Amma tutsak benim*) **göynek, yığıl- sele- , men, torpag, -yX** gibi Telafer ağzına has biçimler yerine Türkiye Türkçesi yazı dilindeki **gömlek, ağla-, söyle-, ben, toprak, -(X)yor şimdiki zaman eki** tercihleri dikkati çekmektedir.

Yürekte yaralar çoğalıp bu çağ
Ciğere vurulup çapraz çapraz dağ
Akıllar yaşarken istiyor **toprağ**
İlahı sen kuru bizi zulümden
Neccaroğlu der biz **yaşiyuğ** mahzun
Zalımlar elinden **olubux** mecnun
Doğme elimizden **çıkmişiz** surgun

İlahi sen koru bizi zulümden (Menşure, Tiryaki 2018:36-37)

Güneş kara takmış Dicle kan akar

Ölüm *gömlekteki* her gelen takar

Bu mihnet ne zaman vatandan kalkar

Ağla gönlüm ağla vatan yaralı (Menşure, Tiryaki 2018:66)

Mellahoğlu **diyer** yok beni duyan

Belki de ölürsen bulunmaz yuyan

Mezarını kazan toprağa koyan

Böyle bir vatanda *yaşıyorum* ben (Menşure, Tiryaki 2018:120)

İki dertli bir odada

Oturullar dertli dertli

Dem dem sohbet sözlerini

Söylesinler dertli dertli (Menşure, Tiryaki 2018:125)

Uygurum, Türkmenem, Müslümanım, Yomutum

Amma tutsak *benim* (Menşure, Tiryaki 2018:156)

Telafer Ağzı: Sesbilgisi Özellikleri, Fiil Çekimi

Telafer ağzının sesbilgisel özellikleri Hürmüzlü (2003), Çolakoğlu (2017) ve Menşure-Tiryaki (2018)'deki malzemedeki hareketle belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Telafer Türkmenlerinden olup birkaç yıldır Ankara'da yaşayan şair, ziraat yüksek mühendisi Mutasım Efendi'nin sözlü bilgilerinden ve sesletimlerinden de yararlanılmıştır. Makalenin son bölümünde bazı metinler bulunmaktadır. Bunlar ricamız üzerine Mutasım Efendi tarafından Rıza Çolakoğlu'na ait bir, kendisine ait iki şiir ve bir masalın Telafer ağzına uyarlanmış biçimleridir.

Ünlü Uyumları

Kalınlık-incelik uyumu: Telafer ağzında kalınlık incelik uyumu sağlamdır. Alınma kelimelerin çoğu büyük ünlü uyumuna girer: *bayaz < beyaz, saxta < sahte, ataş < ateş, zalımlar < zalimler, xeste < haste, elet < alet, ezen < ezan, kerven < kervan, birez < biraz, zerer < zarar, fekir < fakir, fetihe < fatiha, kebir < kabir*

Düzlük-yuvarlaklık uyumu: Tam değildir. Bazı ekler düz ünlülü, bazıları da yuvarlak ünlülüdür. Bu durum düzlük yuvarlaklık uyumunun bozulmasına yol açar. *Döğiş, deguldelüktür, bitirdüxten, giyerduğyaxun, artuğ horız, dolı, oti- < otur-, koyın* gibi. Bazı örneklerde uyum korunur. *Çamır, hamır, sabın vs.*

Ünlü düşmesi: Telafer ağzında en sık rastlanan ses olaylarından: *yer(i) < yürü < yori, oryu < oraya, kindi < ikindi, harıy < haraya* "nereye" *âşret < aşiret, âzzim < azizim, it < iti* "keskin". Şimdiki zaman eki -yX'nin ünlüsü çoğu durumda düşer. "tülkü *düşüniy* kurt dişlerini birbirine *sürtüy* kapıda bekliyi". Geniş zaman ekinin ünlüsü bazı çekimlerde düşer: *allam < alaram* "alırım", *çagurrug < çagururug* "çağırırız"

Ünlü değişimleri

e > i değişimi: *siye* "sana", *miye* "bana", *işek* "eşek" **ı > u değişimi:** *Furat* "Fırat", *yaxun* "yakın" **e > a değişimi:** *gâlin* "gelin", **ö > e değişimi:** *sele-* "söyle-", **ü > i değişimi:**

bilbil “bülbul”, **o > u değişimi:** *buğaz* “boğaz”, **ö > ü değişimi:** *çürek* “çörek”, **u > ı değişimi:** *bı* “bu”, *mına* “buna”, *onı* “onu”

Yer değiştirme (Metatez): Telafer ağzında çok sayıda metatez örneklerine rastlanır: *burğul* < *bulgur*, *samırsag* < *sarımsak*, *üskek* < *yüksek*, *eskük* < *eksik*, *torpag* < *toprak*, *gedül* < *degül* “değil”, *kirpik* < *kirpik*, *gerbil* < *kalbur*, *çılıpag* < *çıplak* gibi.

Ünsüz ikizleşmesi: Telafer ağzında sık görülen ses olayıdır: *aşuğ* “aşık” > *aşşuğ*, *çene* > *çeyne*, *köpek* > *köppek*, *pisik* “kedi” > *pissik*, *dögec* “değenek” > *dokkaç*, *deveçi* “deveci” > *deveççi*, *heps* “hapis” > *heppis*, *havadan* > *havaddan*, *köpik* “köpük” > *köppik*, *qaşuğ* “kaşık” > *qaşşuğ*, *öllük dirik* “Anneyle babanın son çocuğu”, *toppuğ* “topuk”, *dokkuz*, *kisse*, *sebbah*, *karri*, *birrik*, *appardi*, *çıxammaz*, *gellem*, *ollam*, *hileççi*, *görrem*, < *görürüm* *çeççeg* < *çiçek*, *yeddi*, *tepe*.

Ünsüz Değişmeleri

k > g değişimi: *ocag*, *dudag*, *sıcağ*, *otlag*, *oğlag*, *olmag*, *gelmeg*, *savug*

k > x değişimi: Söz içi ve söz sonu *k* sesi genellikle *x* “hı”ya dönüşür: *oxur*, *çox*, *yuxu*, *kaxınca*, *çıxardı*, *zorluxtan*, *kuyruqları*, *yoxtur*, *savux*

l > r değişimi: *kirri* “kirlî”, *birrik* “birlik”

ng sesinin durumu: Irak Türkmen ağızlarının en ayırt edici özelliklerinden biri *ng* > *y* değişimidir. Telafer ağzında bu değişim diğerlerine göre daha ileri safhadadır. *ng* sesi *yengi* “yeni”, *yünglü* “yünlü”, *yeng* “elbise kolunun ağzı” gibi örneklerde kendini korumuş, bazı örneklerde ise *yn* sesine dönüşmüştür. *köynek* “gömlek”, *soynu* “sonu”, *soyna* “sonra”. *köngül* “gönül” kelimesi daha çok *gevil*, *givil*, seyrek olarak da *göyül*, *göyün* biçimleriyle kullanılmaktadır. *ög* < *öng* “ön”, *yalguz* “yalnız” örneğinde *g*’ye değişmiştir. Bunun dışında özellikle de iyelik eki kökenli 2. şahısların olduğu isim ve fiil çekiminde birçok örnekte *y* sesine dönüşür. *diyle-* < *tingla-*, *ayla-* < *angla-*, *doyuz* < *tonguz* *yaylışlığıy* < *yangılış* “yanlışığını”, *zilfiyin* “zülfünün”, *seley* “söyleyin”, *suyuy* “senin suyun”, *çüregiy* “senin çöreğin”, *boyuy* “boyunu”, *ağziya* “ağzına” vs.

n > y değişimi: Söz içinde özellikle eklerde *n* sesi *y*’ye dönüşür: *siye* “sana”, *miye* “bana”, *batasay* “batarsın”

p > m değişimi: *tammaca* < *tapmaca* “bulmaca, bilmece”, **k > g değişimi:** *giçi* “keçi”, *gerbil* < *kalbur*, **b > m değişimi:** *min-* “bin-”, *men*, *moncuğ*, *mına* “buna”; **t > d değişimi:** *daş*, *oynadır*, *kaynadır*; **ş > ç değişimi:** *çaşar* “şaşar”, *şorba* “çorba”,

nd > nn benzeşmesi: Özellikle *-n-* ile biten tabanlara ayrılma hâli getirildiğinde ortaya çıkar: *acınnan*, *ivasınnan* “yuvasından”, *gidennen*, *gelennen*, *mennen*

l > n benzeşmesi: Vasıta hâli ekinin sonunda yer alan *n* sesi ekin başındaki *l* sesini *n*’ye benzeştirir: *yavrularıynan*, *gonşusınnan*, *ulduzuynan*, *duzuynan*, *zornan*, *eliynen*

y türemesi: Daha çok ses düşmesi ve kelime birleşmelerinde görülür. Uzunluklar da *y* sesinin ortaya çıkmasını sağlar. *diy-* “de-” *neyçin* “ne için”, *yuxu* “uyku”, *çeyne* “çene”

n düşmesi: *sora* “sonra”, *sinet* “sünnet”

-r- düşmesi: -DXr ekindeki *r* sesi genellikle düşer. *bağındadı*, *kişidi*, *şirindi*, *mege*, “meğer”, *ege* “eğer”

-y- düşmesi: *üreksiz* “yüreksiz”, *iva* “yuva” *imşag* “yumsak”, *uldurum* “yıldırım”, *üskek* “yüksek”, *üz* “yüz”, *iğit* “yiğit”

Hece düşmesi: *mırta* “yumurta”, *üsne* “üstüne” *mahla* “mahalle”

Ünlü birleşmesi: Ünlüyle biten bir kelimenin ünlüyle başlayan bir başka kelimeyle birleştiği durumlarda ortaya çıkar. *nit-* < *ne et-*, *niş* < *ne iş* “niçin, neden”, *nolır* < *ne olur*, *neynim* < *ne eyleyeyim*, *bele* < *bu ile*, *ele* < *o ile*

-g ekinin korunması: Bazı kelimelerde Eski Türkçe fiilden isim yapım eki *-g* korunmuştur: Allah siye *ağrığ* incik vermesin, *sıvığ* “sıvı” *boyag* “boya”, *sıvag* “sıva”

Başta t sesinin korunması: Bazı kelimelerde sözbaşı *t* sesi korunmuştur: *tök-*, *tik-*, *teki* “gibi”

Fiil Çekimi

Telafer ağzı fiil çekimi bakımından büyük ölçüde Kifri ağzıyla benzerlik göstermektedir. Telafer ağzında fiil çekimi kendine özgü şekilleri ile dikkati çeker. Özellikle 2. şahıslarda *ng* sesi y’ye döner. 1. çokluk şahıslarda ek çoğunlukla *-ug* olarak tek biçimli olup, büyük ünlü uyumunu bozmaktadır. Ankara’da yaşayan Mutasım Efendi’den aldığımız malzemedan hareketle fiil çekiminin Telafer ağzındaki görünümü şöyledir:

Ek Fiilin Çekimi: 3. şahıslarda *-DXr* ekindeki *r* sesi düşer. Olumsuzluk *degül* edatıyla yapılır. Geçmiş zaman çekiminde ek-fiilin ünlüsü düşer.

<i>xesteyim</i>	<i>xeste degülem</i>	<i>xesteydim</i>	<i>gözelsem</i>
<i>xestesev</i>	<i>xeste degülsey</i>	<i>xesteydi</i>	<i>gözelsev</i>
<i>xestedi</i>	<i>xeste degül</i>	<i>xesteydi</i>	<i>gözelse</i>
<i>xesteyug</i>	<i>xeste degülüg</i>	<i>xesteydug</i>	<i>gözeliyseg</i>
<i>xestesiz</i>	<i>xeste degülsiz</i>	<i>xesteydiyiz</i>	<i>gözelseyiz</i>
<i>xestediler</i>	<i>xeste degüldiler</i>	<i>xesteydiler</i>	<i>gözelseler</i>

Tablo: 1

Bilinen Geçmiş Zaman: -DX

<i>bagladım</i>	<i>baglamadım</i>
<i>bagladı</i>	<i>baglamadı</i>
<i>bagladı</i>	<i>baglamadı</i>
<i>bagladug</i>	<i>baglamadug</i>
<i>bagladıyız</i>	<i>baglamadıyız</i>
<i>bagladılar</i>	<i>baglamadılar</i>

Tablo: 2

Öğrenilen Geçmiş Zaman: *-Xp* ekinin bütün şahıslar için yaygın kullanımı vardır. Azerbaycan, İran, Irak ağız çevresinde 1. şahıslara ait kullanımına çok rastlanmazken Telafer ağzında yaygın kullanımı vardır. Ayrıca *-mXş* eki de öğrenilen geçmiş zamanı bildirir.

<i>durubam</i>	<i>durmuyıbam</i>	<i>durmuşam</i>	<i>durmamışam</i>
<i>durupsay</i>	<i>durmuyıpsay</i>	<i>durmuşsay</i>	<i>durmamışsay</i>
<i>durup</i>	<i>durmuyıp</i>	<i>durmuş</i>	<i>durmamış</i>
<i>durubug</i>	<i>durmuyıbug</i>	<i>durmuşug</i>	<i>durmamışug</i>
<i>durupsız</i>	<i>durmuyıpsız</i>	<i>durmuşsız</i>	<i>durmamışsız</i>
<i>duruplar</i>	<i>durmuyıplar</i>	<i>durmuşlar</i>	<i>durmamışlar</i>

Tablo: 3

Şimdiki Zaman: *-(X)y/- (x)yI* ekiyle yapılır. Ekin sonundaki ünlü ses 3. şahıs çekimi hariç diğer şahıslarda düşer.

<i>gédiyem</i>	<i>bilmiyem</i>	<i>kalıyam</i>	<i>görmiyem</i>
<i>gédiyse</i>	<i>bilmiyse</i>	<i>kalıysay</i>	<i>görmiysey</i>
<i>gédiyi</i>	<i>bilmiyi</i>	<i>kalıyı</i>	<i>görmüyi</i>
<i>gédiyug</i>	<i>bilmiyug</i>	<i>kalıyug</i>	<i>görmüyug</i>
<i>gédiysiz</i>	<i>bilmiysiz</i>	<i>kalıysız</i>	<i>görmiyisiz</i>
<i>gédiyeler</i>	<i>bilmiyeler</i>	<i>kalıylar</i>	<i>görmiyeler</i>

Tablo: 4

Geniş Zaman-r / -Ar / -Ir/ -Ur

Telafer ağzında geniş zaman eki olarak *-r / -Ar* kullanılır. Türkiye Türkçesinde geniş zaman eki olarak *-Ar* eki isteyen fiiller Telafer ağzında *-Ir/-Ur* ekiyle geniş zaman ifade eder: *Terse arxta ağaç mızgaf kururduğ, Kimi oyun oynar kimi çalırđı, Kimi biçer kimi yolma yolurdu.* Olumsuz 1. tekil şahıs çekiminde bazen *-mAnAm* ve çoğul şahıslarda *-mAnlg* ekinin kullanımına da rastlanır. Sonu *l* ile biten fiil tabanlarına ek getirildiğinde ekteki *r* sesi *l* sesine dönüşür. *allam < alaram, ölle < ölerem* gibi. 3. çokluk şahıslarda çokluk ekindeki *l* sesi gerileyici benzeştirme sonucu geniş zaman ekindeki *r*'yi *l*'ye dönüştürür. *-lAr* çokluk ekindeki *r* sesi bazen düşer. *diyelle < diyerler* "derler"

<i>yaparam</i>	<i>bilmem (bilmenem)</i>	<i>diyarem</i>
<i>yaparsay</i>	<i>bilmesey</i>	<i>diyese</i>
<i>yapar</i>	<i>bilmez</i>	<i>diyer</i>
<i>yaparug</i>	<i>bilmerug (bilmenig)</i>	<i>diyerug</i>
<i>yaparsız</i>	<i>bilmessiz</i>	<i>diyemiz</i>
<i>yapallar</i>	<i>bilmezler</i>	<i>diyelle</i>

Tablo: 5

Gelecek Zaman: *-AcAg* ekiyle yapılır. Seyrek kullanılır. Gelecek zaman daha çok geniş zaman ekleriyle yapılmaktadır.

<i>gidecegem</i>	<i>gitmiyeceyem</i>
<i>gidecegsey</i>	<i>gitmiyecegsey</i>
<i>gidecek</i>	<i>gitmiyeceg</i>
<i>gideceguz</i>	<i>gitmiyecegug</i>
<i>gideceksiz</i>	<i>gitmiyecegsiz</i>
<i>gidecekler</i>	<i>gitmiyecegler</i>

Tablo: 6

İstek:

<i>yıgliyim</i>	<i>yıglemiyim</i>
<i>yıgliyese</i>	<i>yıglemiyese</i>
<i>yıglaya / yıgla</i>	<i>yıgleme</i>
<i>yıgliyeg</i>	<i>yıglemiyeg</i>
<i>yıgliyesiz</i>	<i>yıglemiyesiz</i>
<i>yıglesinner</i>	<i>yıglemesinner</i>

Tablo: 7

Gerekliklik: İstek çekiminin önüne *gerek, lazım, ille* kelimeleri getirilerek yapılır. 3. çokluk şahıs eki ilerleyici ses benzeşmesi sonucu *-nAr* şekline değişir.

<i>gerek gelim</i>	<i>gerek gemlim</i>	<i>ille verim</i>
<i>gerek gelesey</i>	<i>gerekgelmişey</i>	<i>ille verisey</i>
<i>gerek gelsin</i>	<i>gerekgelmesin</i>	<i>ille veri, versin</i>
<i>gerek geleg</i>	<i>gerek gelmiyeg</i>	<i>ille vereg</i>
<i>gerek gelesiz</i>	<i>gerek gelmiyesiz</i>	<i>ille veresiz</i>
<i>gerek gelsinner</i>	<i>gerek gelmesinner</i>	<i>ille versinner</i>

Tablo: 8

Emir – İstek: 2. Teklik ve 1. Çokluk şahıs çekimlerinde eklerin genişlemiş biçimleri de bazen kullanılmaktadır.

<i>alım</i>	<i>almıyım</i>
<i>al(alginen)</i>	<i>alma</i>
<i>alsın</i>	<i>almasın</i>
<i>alag (alagın)</i>	<i>almıyag</i>
<i>alıy</i>	<i>almay</i>
<i>alsınnar</i>	<i>almasınnar</i>

Tablo: 9

Şart:

<i>çeksem</i>	<i>çekmessem</i>
<i>çeksey</i>	<i>çekmessey</i>
<i>çekse</i>	<i>çekmesse</i>
<i>çekseg</i>	<i>çekmesseg</i>
<i>çekseyiz</i>	<i>çekmesseyiz</i>
<i>çekseler</i>	<i>çekmeseler</i>

Tablo: 10

Birleşik çekimler Türkiye Türkçesinde olduğu gibi esas zaman ve kip eklerinden sonra -DX, -mXş ve -sA ekleri getirilerek yapılır. *Gedydim, gedymişem, gedysem* gibi.

KAYNAKÇA

- BAKIR, Abdulhalik - Süleyman PEKİN (2018). "Irak Türkmenlerinin Mazlum Şehri Telafer". *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. II/1: 64-117.
- BAYATLI, Hidayet Kemal (1996). *Irak Türkmen Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BULUÇ, Sadettin (2007a). "Kerkük Hoyrat ve Manilerinde Başlıca Ağız Özellikleri". *Makaleler*. (hzl. Zeynep Korkmaz). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 271-279.
- BULUÇ, Sadettin (2007b). "Tellâfer Türkçesi Üzerine". *Makaleler*. (hzl. Zeynep Korkmaz). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 284-291.
- BULUÇ, Sadettin (2007c). "Irak Türk Ağızlarının Bazı Ses Özellikleri", *Makaleler*. (hzl. Zeynep Korkmaz). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 331-333.
- ÇOLAKOĞLU, Rıza (2017). *Telafer Folkloru*. İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları.
- DEMİR, Nurettin - Emine YILMAZ (2002). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.

- EKER, Süer (2008). "Türk Dili Tarihinde Bir Dilbilimsel Temas Bölgesi Olarak Diyarbakır". *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır I.* (ed. Bahaeddin Yediıldız - Kertsin Tomenendal). Ankara: Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1992-2011). "Irak Türkleri Dil Edebiyatı". *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları (3.baskı): 199-211.
- HAYDAR, Çoban Hıdır (1979). *Irak Türkmen Ağızları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- HÜRMÜZLÜ, Habib (2003). *Kerkük Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları.
- JORMA, Atilla (1999). "Hazar Berisi". *Karadeniz Kültür Çevresinde Türk Dili*. Haarlem.
- KARAAĞAÇ, Günay (2013). *Dilbilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MENŞURE, Füsün - Ahmet T. TİRYAKİ (2018). *Muhaceretteki Telaferli Türkmen Şairler Antolojisi*. İstanbul: Post Yayınları.
- NURİ, Muhsin Kevser (1987). *Erbil ve Amirli Ağızları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- PAŞAYEV, Gazanfer (1998). *Irak Türkmen Folkloru*. İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları.
- PAŞAYEV, Gazanfer vd. (2004). *İraq-Türkman Lehcesi*. Bakı: Elm, Nurlan.
- SAATÇI, Suphi (2015). *Irak Türkmen Boyları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

EK: METİNLER

HIDIRELLEZ DESTANI

(Rıza Çolakoğlu, Telafer Ağzına Uyarlayan / Mutasim Efendi)

Xıdırellez geldim seni sesliyem (çağırayım)
Ziratına (bahçene) bayrağ asam süsliyem
Üregimde siye (sana) sevgi besliyem
Nezr edibem (baktım) geldim kurban kesmeğe
Üzüm sürdüm torpağına basmağa

Gene geldi xıdırellez diyerduğ
Yengi (yeni) silik (ipek) baza (pazen) köyneğ giyerduğ
Sebbah kaxıp hâlim aşu yiyerduğ
Torbamıza helva külçe koyarduş
Köme (küme) köme bağ uzunu axarduş

Bugün dere sebbah külçe yapılır
Toy nakkara döğör halay tepilir
Xıdırellez veli diye tapılır
Eskilerden kalan inanç bizde var
Xıdırellez günü sevinç bizde var

Parçabağ'da cihan Allah görülür
Atlı yayan kible sarı (doğru) sürülür
Şenlik olur herkes düze serilir

Genç iğitler ata miner oynadır
Kurban kesen kazan kurar kaynadır

Güvenirdüğ tepe üsne (üstüne) çıxanda
Halay tepen güzellere baxanda
O delüğe kızlar barmağ soğanda
Her kız sessiz sessiz dua iderdi
senden gelen ses sadayı diylerdi (dinlerdi).

Xadduç (Hatice) anam degirmene yollarduğ
Oyzdan (ordan) buyzdan (burdan) kamış lüle bellerduğ
Kavut kissesini (kavurga kesesini) boyundan asarduğ
Buğazımda kavut durdu diyerduğ
Tılafar'im anam yurdu diyerduğ

Xıdırellez evvel bahar ayları
Kiflenirdi bizim ilin toyları
Bezerdiler gelin yüklü tayları
Yerirdiler yayan gelin minekli (binekli)
At telli pürçüklü (pürçekli) gelin bezekli

"Yar köse" seliye (söyleye) yolun uzununu
Bir abrı (utanma) sarardı gelin üzünü
Yeller savururdu atın tozunu
Kimi atın nuxtasını (yularını) alırdı
Kimi oyun oynar kimi çalırdı

Xıdırellez anam tezden kaxardı
Koyunları sağıp ayran çalxardı
Biz yuxudan kaxınca gün çıxardı
Telese telese (aceleyle) çeşlik (kahvaltı) yiyerdim
Damımız ardında kuzu yayardım

Mart ayından süt kuzusu yayarduğ
Dokkuz donlu çelikburnu yiyerduğ
Başımıza abdal börkü giyerduğ
Terse arxta ağaç mızgaf (tuzak) kururduğ
Bilbilleri mızgaf sarı (doğru) sürürdüğ

Bahar günü yeşarırdı yer üzü
Pencer (pancar) yığan kızlar bezerdi düzü
Onların havası çekerdi bizi
Oxuya oxuya düze koparduğ (koşardık)
Karatepe bölüğünü keserduğ (geçerdik)

Xıdırellez o dem (zaman) biçin gelirdi
Herkes orağ kaynağını (kılıfını) alırdı
Kimi biçer kimi yolma yolurdu
Rıza abbam pek haddadî (mani) selerdi
Xadduç anam rıxtım taya elerdi

Yadıma düşüyü bir yaz axşamı
Nice kara sa'îd uttu (yendi)abamı (babamı)
İşte bizde vardı mırta (yumurta) bayramı
Bizde âdet o gün mırta boyardığ
Hansı mırta kırsa utar diyerduğ

Yaz günü gelende nar incir çağı
Köme köme kızlar özlerdi bağı
Çıgninde (omzunda) torbası elde çanağı
Koğasın (kovasını) doldurmuş Unlu Bulağ'tan
Kulağta tanalar (küpeler) parlar uzaktan

Çilerduğ sererduğ baniğta yeri
Çanağta elerdi anam kıdiri
Datlı olur kızlarağacı, deri
Güzeldi yaz günü bağlar havası
Hala kulağımdan gitmez sadası

Gün sarısı kala (kaleye) sarı axarduğ
Bölük bölük kala usne (üstüne) çıxarduğ
Partal (çamaşır) yuyan kız geline baxarduğ
Bax o kıza sağ elinde dokkacı
Sara Hıssı bağındadı ağacı

Xıdırellez kış kapıyı alanda
Köme (bütün) kiflet (aile) bir dar kûxa (kulübeye) dolanda
Xızanlığ (yoksulluk) kölesi marşı çalanda
Yığılırdığ bir mankalın oduna
Bayılırdığ çay çüreğın dadına.

Xıdırellez herkesin bir dengi var
Her çiçeğın koxusu var rengi var
Her türküye uyğın çalğı çengi var
Men diyerem ne köy olur bakkalsız
Sen diyersey ne çam (orman) olur çakalsız

SERÇEK: TÜLKÜ İLE KARRI KURT (Yazan: Mutasım Efendi)

Bir varmış bir yoxmuş yalan gerçekten çoxmuş. Karrı bir kurt varmış, tükü tükülmüş, kış günleri yaxlaşmış, ivasınnan çıxmış dere yamaşında güneşlemeğe başlamış, dereden geçen tükü onu görmüş, selemiş kurt kardaş güneşleniysey a'he, tükü kardaş, tükü selemiş dünya savığ, kış uzun siye bir farva tiktir, kurt, kim tiker? Tükü benim dostum var o tiker. Kurt, mına ne kimi hacat lazım. Tükü yalğuz yeddi kuzu, men derilerini sah soyarım debbağlanmasını da elerem, kurt kardaş iki günde bir kuzu getirsey on beş igirmi gün kış çillesi gelmeden biter. Kurt kuzuları tüküye getirmeğe başlar on beş gün tükenir, beş gün soynu tükü geldi kurt kardaş iki kuzu lazım çünkü, farvanın yalğuz iki kolu kaldı, kurt iki kuzuy da tükünün olduğı ivaya appardı, tükü kuzuların etini yiyer ımsağ yünglü derileri altına serir sebbaha kimi sah sah yavrularıynan ile birrik yatar. Bir hafta geçti tükü ortalığta yox. Tükü de bu sırada kurdun olduğı yere gitmedi. Kurt

tülkünün ivasına gitti kapıdan içeri seslendi, içeriye giremiy çünkü, ivanın geçiş kapısı dar, hesap iva degül bir delüktür. Kurt tülkünün pis niyetliğin hileççiliğini aylamış, başlamış tülküyü axtarmağa, tülküde kurttan korxtuğunnan ivasinnan yazıya çıxammaz. Kurtta her gün beklemexten acizlendi yorıldı. Hal tülkünün ivasın kapsına kuru bir çekkür asmış yel estüğe ses çıkaran çekkür tülkü düşüniy kurt dişlerini birbirine sürtüy kapıda bekliyi. Saxladığı etler tükendi karnı ac oldu hal ne? Düşünür halına yazıya çıxsa kurt özün parçalar yiyer, acınnan günde yavrularınnan birini yiyer. Yavrular dıx yiye yiye tükenir, hal ne? Düşünür mınakla yazıya çıxmağa ivadan bir zerk vurur kuyruğu kapıda asılan çekküre ilişir kökünne kopar. Kurt gelir tülkünün kuyruğunu çekkürde sallana görür, kuyruksuz tülkü haryı kaçarsay? Tülkü nilesin bir karrı arvat yanna gider, karrı ana siye neğada yüng istersey verrem yalğuz miye bir kuyruğ eyle fasallı moncuğlu moncuğlu, karrı arvat tülküye bir kuyruğ eler gören kısxanır çaşar. Tülkü çamlığa gider tülküyü gören tülküler nedi bu arxadaş, nice elediy, arxadaşlar, asant yaxında bir çamlığ var orada elettirdim, bizi dıx oryu appar, yalla, baş göz üsne, yığışın birrik gideruğ, orda kuyruklarınıyızı ağaçba bağlaram bir müddet kalır soynı yavaş yavaş bezendir. Tülkü başlar tülkülerin kuyruğlarını kayyım bir şekilde ağaçlara bağlamağa, bitirdüxten soyna, başlar uvuldamğa kurtlar geldi kaçagın, kaçar kalan tülkülerde uvuldar kaçmaya başlalla zorluxtan kuyrukları kopar ağaçta kalır, tülkü saxlandığı yerden çıkar gelir kuyrukları yığıştırır, bir alçağ yerde gömer, kifine göre gezmeğe başlar, git gün gel gün özini kurt görür, haryı kaçarsay elimnen tülkü seler kurt kardaş bir yaylışlığıy var, biz büyük bir kuyruğsuz aşratuğ inanmasay yer bilemce çamlığa gideğ, gittiler kurt gerçekten kuyruğsuz tülküleri gördü kurt inandı, tülkü de bu hilesinde kurtuldu. Siz sağ, men selamat

MASAL: TİLKİ İLE YAŞLI KURT

Bir varmış bir yokmuş, yalan gerçekten çokmuş. Yaşlı bir kurt varmış, tüyü dökülmüş, kış mevsimi yaklaşmış, yuvadan çıkmış dere kenarında güneşlemeye başlamış, dereden geçen tilki onu görmüş, demiş kurt kardeş güneşleniyor musun, evet, tilki kardeş, tilki demiş, dünya soğuk, kış uzun sana bir kürk diktirelim. Kurt: Kim diker? Tilki benim usta dostum var o diker. Kurt: Buna ne gibi malzeme lazım? Tilki: Sadece yedi kuzu, ben derilerini iyi çözerim ve tabaklanmasını da yaparım. İki günde bir kuzu getirirsin, on beş yirmi gün kışın çilesi bastırmadan biter. Kurt kuzuları tilkiye getirmeye başladı ve on beş gün bitti. Beş gün sonra tilki geldi. Kurt kardeş iki kuzu gerekli. Çünkü kürkün sadece iki kolu kaldı. Kurt iki kuzuyu da tilkinin bulunduğu yuvaya götürdü. Tilki kuzuların etini yer, yünlü yumuşak derileri altına serer ve sabaha kadar mışıl mışıl yavruları ile beraber uyur. Bir hafta geçti. Tilki ortada yoktur. Tilki de bu sırada kurdun olduğu yere uğramadı. Kurt tekrar tilkinin yuvasına gitti. Kapıdan seslendi, içeriye giremiyor. Çünkü yuvanın kapısı o kadar dar, sanki yuva değil bir deliktir. Kurt tilkinin kötü niyetli ve hilebaz olduğunu anlamış, başlamış tilkiyi aramaya. Tilki de kurttan korkuyor, yuva dışına çıkamıyor. Kurt da her gün uğramaktan bıktı yoruldu. Çare tilkinin yuva kapısına kuru bir post asmış. Yel estikçe ses çıkaran post için tilki; kurt dişlerini birbirine sürtüyor ve kapıda bekliyor sanmış. Sakladığı etler bitti. Acıkmaya başlamış çare ne? Düşünür, taşınır. Dışarı çıksa kurt onu parçalar yer, yavruları da ölür. En doğrusu yavruların günde birini yemeye karar verir, yavrular da biter tükenir. Çare ne? Tekrar düşünür taşınır, karar verir dışarı çıkmaya. Yuvadan fırlar. Bunu yaparken kuyruğu kapıda asılan kurumuş posta takılır ve kökünden kopar. Kurt gelir tilkinin kuyruğunu postta takılı görür. Kuyruksuz tilki nereye kaçarsın? Tilki ne yapsın bir yaşlı kadının yanına gider, yaşlı ana sana ne kadar yün istersen veririm. Sadece bana bir kuyruk yap süslü renkli renkli boncuktan. Yaşlı kadın tilkiye bir kuyruk yapar. Gören kıskanır şaşırır. Tilki ormana gider tilkiyi gören tilkiler ne bu hal arkadaş, nasıl yaptın? Arkadaşlar, yakında bir orman var orada yaptırđım. Bizi de götür oraya. Haydi, baş göz üzeri, haydi toplanın beraber gidelim. Ormanda kuyruklarınızı

ağaca bağlarım. Bir müddet kalır. Daha sonra yavaş yavaş süslenir, Tilki başlar tilkilerin kuyruklarını sert bir şekilde ağaçlara bağlamaya, bitirdikten biraz sonra nara atar. Kurtlar geldi. Kaçmaya başlar, diğer tilkiler de zor durumda kalırlar ve kaçmaya çalışırlar. Bağlı kuyrukları kökünden kopar ve ağaçta bağlı kalır. Tilki saklandığı yerden geri döner ve kuyrukları toplar ve bir çukura gömer. Başlar serbest dolaşmaya. Bir gün kendisini gören kurt nereye kaçarsın elimden, dışımdan? Tilki dedi kurt kardeş bir yanlışlığın var. Biz büyük bir kuyruksuz aşiretiz. İnanmazsanız buyurun ormana gidelim. Beraber ormana gittiler. Kurt gerçekten kuyruksuz tilkileri gördü ve geri döndü ve tilki de kurnazlığıyla kurtuldu. Siz sağ, ben selamet.

ŞİRİN TILAFAR (Mutasım Efendi)

Eski Tılafar
Çölü yaşıl suyu deyâz (sığ)
Evleri var kardan bayaz
Men deyim sen deftere yaz
Ne şirindi Tılafar'ım
Şeker baldı Tılafar'ım

Evleri var daş kireçten
Daşı gelmiş köy Kırac'tan
Biber alır kör Feraç'tan
Ne şirindi Tılafar'ım
Şeker baldı Tılafar'ım

Dereleri ince uzun
Kışın eskük olmaz buzun
Besler otun koyun kuzun
Ne şirindi Tılafar'ım
Şeker baldı Tılafar'ım

Kızla oğlan kömeleri(kümeleri)
Toyda şorba (çorba) yemeleri
"Dey buba dey" dimeleri
Ne şirindi Tılafar'ım
Şeker baldı Tılafar'ım

Ayşeleri Fatmaları
Yazın damda yatmaları
Hala o naz satmaları
Ne şirindi Tılafar'ım
Şeker baldı Tılafar'ım

Salam cami malasına (mollasına)
Çüt (başörtüsü) dolardı kellesine
Gel sen dayan zillesine
Ne şirindi Tılafar'ım
Şeker baldı Tılafar'ım

Yengi Tılafar
Kışın yağış yazın sığ

Yoxtur odun yanmaz ocağ
Dünya savux (soğuk) titrer dudağ
Ne şirindi Tılafar'ım
Şeker baldı Tılafar'ım

Kışın çamır yazın torpax
Ne şirindi bizim mahla
Geceleri yanmaz çırağ
Ne şirindi Tılafar'ım
Şeker baldı Tılafar'ım

Geçim derdi su derdi çox
Bahçeleri bağları kok (boş)
Zengini aç fakirî tox
Ne şirindi Tılafar'ım
Şeker baldı Tılafar'ım

Kırnalarda (köşelerde) yâşıl otlağ
Otu yeyer kuzu oğlağ
Kızlarını bezer ahlak
Ne şirindi Tılafar'ım
Şeker baldı Tılafar'ım

Kaç-kaçta (İngilizlere karşı ayaklanma) adları var
Konağ üçün zadları (yemekleri) var
Ğaripe karşı sedları var
Ne şirindi Tılafar'ım
Şeker baldı Tılafar'ım

Âşıkının elinde saz
Kalbinde var tek bir muraz
Tılafer'ım ne yazsam az
Ne şirindi Tılafar'ım
Şeker baldı Tılafar'ım

TÜRKMEN TILÂFAR (Mutasım Efendi)

Nar incir yaşıl bağında
Kuşlar öter budağında
Gâlin (gelin) kızlar bulağında
Tarla bizim bayar bizim
Kumlu çöller sizin olsun

Bozkurtlar gezer dağında
Kıraçlar var sol sağında
Türkmen köyler kırağında
Şahin bizim bozkurt bizim
Vahşi çiller sizin olsun
Kurân oxur gözü ağlar
Tanrıya belini bağlar
Bu din bizi bize bağlar

Mihrap bizim minber bizim
Sıfır (bakır) caraslar(ziller) sizin olsun

Mavi ulduz sancağında
Tılfar dil dudağında
Türkmen ölmez yatağında
Atlı bizim yayan bizim
Şullo şiller (felçliler) sizin olsun

Sönmez yanan ataşımız
Her zaman dikti başımız
Kahramandı vüld-başımız (yiğit başımız)
Döğüş bizim dostlux bizim
Kaçan kullar sizin olsun

Savux sıcax kışım yazım
İki olmaz içerim yazım
Olmaz dimeğ neme lâzım
Ocax bizim ataş bizim
Kara küller sizin olsun

Furat yavrum, Dicle kızım
Türklüğüm niye kızım
Budur benim alın yazım
Dicle bizim, Furat bizim
Durğun göller sizin olsun

Kahraman Türk benim müselselim
Yere gelmez sağlam düzüm
Tarih'te var büyük şopum
Kerkük bizim Musul bizim
Kalan iller sizin olsun

Dayağ olmam kötü kula
Ayağım varmaz pes yola
Köle olmam para pula
Altun bizim gümüş bizim
Saxta pullar sizin olsun

Türke kurban erkek kadın
Her zaman üskekti (yüksektir) adın
Türk bir oldu gözün aydın
Türkmen dili ana dilim
O bir (öbür) diller sizin olsun

Şirin ruhum Türke yaxun
Kanımı kalaya yaxın
Türklüx üçün bin mum yandırın
Çürek bizim burğul (bulgur) bizim
Boş Tifeller (tabaklar) sizin olsun

Reşidiye (köy adı), Karakoyun(köy adı),
Şırخانları (köy adı), kalbe koyun
Heble saxlaTürkmen soyun
Koyun bizim giçi bizim
Kara kıllar sizin olsun
Kalu – kıllar (boş sözler) sizin olsun

